

Рецепція творчості Михайла Коцюбинського: основні стратегії та етапи

П. В. Рєгурт

Київський університет імені Бориса Грінченка, Україна

Paper received 29.03.17; Accepted for publication 08.04.17.

Анотація. У роботі у хронологічному аспекті проаналізовано зміни у сприйнятті творчого доробку Михайла Коцюбинського. Час, безумовно, – один із ключових чинників, який впливав на рецепцію тексту письменника. Зміна суспільних пріоритетів, смаків, ідеологічні рамки та обмеження – усе це внесло свої корективи в сучасне розуміння ролі Михайла Коцюбинського в українській літературі.

Ключові слова: імпресіонізм, модернізм, інтерпретація, рецептивна естетика, соціалістичний реалізм, літературний канон, шістдесятництво.

Вступ. Прикметною ознакою, з якою пов'язані проблеми у дослідженні спадщини Михайла Коцюбинського, є формування канону української літератури. У статті вказано, що такий процес відбувався тричі. За життя письменника його ототожнювали з народниками. У часи радянської влади творчість митця трактувалася у руслі соцреалістичних традицій. Сучасна літературна критика будує аналіз творчого доробку Коцюбинського на розбудові рецептивних моделей та з позицій сприймання його текстів читачами.

Короткий огляд публікацій з теми. Сучасне літературознавство цікавиться постаттю Михайла Коцюбинського як одного із ключових письменників у каноні української літератури. Стосується це і аналізу рецепції митця у різних культурних і ідеологічних стратегіях. Саме це питання є ключовим у низці літературознавчих праць проф. Ярослава Поліщука (“І ката, і героя він любив...” (2010), “Пейзаж людини” (2004), “Соцреалістична технологія возведення в класики” (2011)), проф. Соломії Павличко (“Пристрасть і їжа” (2003)). Не можна не згадати і праці, які торкаються становлення та розвитку українського модерну загалом, частиною якого, безумовно, був Михайло Коцюбинський. Актуальними у цьому плані є монографії “Українська імпресіоністична проза” (1994) Віри Агєєвої, “Дискурс модернізму в українській літературі” (1999) Соломії Павличко, “Міфологічний горизонт українського модернізму” (2002) Ярослава Поліщука.

Мета – проаналізувати особливості сприйняття творчого доробку і постаті Михайла Коцюбинського в різні хронологічні етапи розвитку українського літературознавства та в різних культурних та суспільних стратегіях.

Результати. Моделювання творчості Михайла Коцюбинського на початковому етапі рецепції пройшло певний еволюційний шлях так само, як і його творчість. У цьому контексті важливого значення набуває теорія Миколи Євшана про боротьбу поколінь в українській літературі. Михайло Коцюбинський у критиці постає то як прихильник і учень реалізму Івана Нечуя-Левицького та Панаса Мирного, то як новатор стилю та техніки. Представники двох пануючих на той час напрямків – традиційного народництва та модерну – намагаються вибороти для себе постать митця. Підставами для дискусій і суперечок є особливість творчості Михайла Коцюбинського, який на початку становлення був ближчий до реалізму, але з

часом виробив яскраву нову методу письма, що дає підстави віднести його до модерністів.

У цей час була проведена неабияка робота істориками літератури: упорядковано твори, звірено їх за першодруками, зібрано унікальний архів спогадів. Побачили світ раніше не друковані роботи. Верифікації творчого феномена Михайла Коцюбинського в контексті української літератури сприяли праці Миколи Зерова “Українське письменство”, Агапія Шамрая “Творчість М. Коцюбинського в літературному оточенні”, Павла Филиповича “Розвиток психологічної новели Коцюбинського” та ін. Вони посприяли створенню постаті митця як феномена української літератури, окреслили компаративні паралелі – Коцюбинський і Чехов, Коцюбинський і Горький, Коцюбинський і Мопассан.

Другим етапом переосмислення ролі Михайла Коцюбинського та й літературної класики загалом стали 20-і роки ХХ ст. На думку Ярослава Поліщука, “доба національно-культурного відродження спонукала оцінити Коцюбинського як вітчизняного класика, етапну постать у розвитку новітньої літератури, що співвідноситься з подібними посталями в інших національних культурах” [6, с. 12].

З'являються перші праці із акцентами на імпресіонізмі у письменника, виникають тези про еволюцію таланту митця від натуралістичного реалізму до освоєння європейських технік письма. Такі маркери, що позначають белетристику Михайла Коцюбинського, зустрічаємо у сучасному літературознавстві. Тогочасна літературна критика вибудовувала поступовий, але правильний шлях у питаннях рецепції творчості митця. Проте рух до виокремлення стильових новацій був надовго призупинений наступним етапом інтерпретації творчості митця та впливом ідеологічних настанов соціалістичного реалізму.

Наступна спроба канонізації особистості Михайла Коцюбинського припадає на постреволюційний період. Прихід радянської влади з її чіткою ідеологією та усталеним творчим методом – соціалістичним реалізмом – змушував заангажованих критиків адаптувати творчість письменника до нової ідеологічної кон'юнктури. Як зазначає проф. Ярослав Поліщук, наслідки цього процесу ми відчуваємо і сьогодні, бо, якщо у академічно-науковому дискурсі домисли та спекуляції соцреалістичних критиків подолані й дискредитовані, то у науково-популярному та масово-пропагандистському надалі функціонують відшліфо-

вані тривалим ужитком маркери біографічної та творчої ідентичності письменника-класика [8, с. 62].

Варто сказати про розвиток літератури та критики у цей період. Літературний процес зазнав чіткого маркування. Особливості його розвитку пов'язували із загостренням класової боротьби в Україні на межі століть. Науковці наголошують на протистоянні двох взаємно заперечних тенденцій: революційної демократії, яку представляли Іван Франко, Павло Грабовський, Леся Українка та Михайло Коцюбинський, та тенденції української буржуазії в особі її націоналістичних репрезентантів – Михайла Грушевського, Сергія Єфремова, Миколи Вороного. Головними функціями, які мусила виконувати література, вважали боротьбу проти соціального та національного гніту, відстоювання революційних ідей, інтересів трудового народу. Модернізм з властивою йому тенденцією – націоналізмом – вважався занепадницькою течією.

У цей період виникають соціологічні спрощення в рецепції Коцюбинського. Із запровадженням соцреалізму як єдиного догмату та нової доктрини розвитку літератури у працях науковців (О. Дорошкевича, І. Стебуна та ін.) з'являються акценти на стереотипізацію постаті та творчого доробку письменника. “Якщо спершу марксистські критики намагалися інтерпретувати твори Коцюбинського згідно зі своєю ідеологією, акцентуючи в них на проблемах соціально-станових відмінностей та класової боротьби, то вже на початку 30-х років вони йдуть далі, проголошуючи та утверджуючи догматичний образ письменника-класика, причому в ультиматному порядку, за умови ризикового несприйняття інших підходів” [6, с. 13].

Погляд радянських літературознавців на стиль і метод Коцюбинського зазнав значної зміни: від цілковитого заперечення імпресіонізму письменника (П. Колесник, Ф. Приходько та ін.) до часткового (Н. Калениченко, М. Костенко та ін.) і повного визнання імпресіонізму Коцюбинського (І. Іваньо, Д.С. Наливайко) як однієї із стильових течій реалістичної літератури. Процес цей пов'язаний як із переосмисленням творчості видатного прозаїка, подоланням соціологічних підходів до її оцінки, так і зі зміною розуміння самого імпресіонізму, що окреслилася в останні роки.

У 30-х роках теза про імпресіонізм зазнала змін, і тоді стали твердити, що імпресіонізм не заважав Коцюбинському бути реалістом. Віра Агеєва наполягає на генетичному зв'язку імпресіонізму з реалізмом. Тому ці елементи наслідування чи, швидше, поєднання реалістичної та імпресіоністичної поетики час від часу з різною інтенсивністю з'являються у зрілій творчості М. Коцюбинського [1, с. 25].

У радянський період рецепції з'являється чимало праць компаративістичного спрямування. Зазначимо тільки, що порівняння, зазвичай, відбувалося із класичними російськими письменниками Максимом Горьким та Антоном Чеховим (“О.М. Горький і М.М. Коцюбинський” І.Стебуна, “Коцюбинський і Горький” Н.Жук, “Коцюбинський в гостях у Горького” Ю.Желябужського, “Новелістика Чехова й Коцюбинського” В.Звиняцковського).

Описуючи технологію радянської канонізації, Ярослав Поліщук виділяє типові ознаки, які торкалися

творчої спадщини Коцюбинського. Застосування механізмів легітимізації стосовно комуністичної доктрини відбувалось у кількох планах:

- у сфері ідейно-світоглядних орієнтацій;
- у трактуванні особистих зв'язків;
- в інтерпретації творчості [8, с. 63].

У наступні десятиліття не вдалося визволитися з-під цієї стереотипної моделі: вірність класовій боротьбі, близькість до марксизму, прагматичне значення творчості.

У 60-х роках відбувається початок кризи канонічного образу Коцюбинського на хвилі лібералізаційних процесів у СРСР. Причому зміни відбувались не в академічному літературознавстві, яке досі залишалось під ідеологічним пресом, а поза його межами. Завданням нових досліджень стало означити естетичну новизну творчості Коцюбинського. Серед них уже згадані нами праці П. Колесника та М. Коцюбинської.

З'являється нова генерація літературознавців з їхніми свіжими поглядами та певною можливістю до вільного виявлення своїх думок, яка започаткувала перелом у інтерпретації не лише творів Михайла Коцюбинського, а й літературних тенденцій загалом. Погляди та ідеї, які зустрічаємо у сучасних дослідженнях творчої спадщини письменника, свої початки беруть саме у період послаблення ідеологічного тиску та розвитку літературно-критичної думки шістдесятників.

У цей період вперше відбувається переакцентування в поглядах на творчість Михайла Коцюбинського із змістового плану на естетику. Змінюється підбір творів, які піддаються канонізації. Зручні для інтерпретації соцреалізму новели заміщуються творами, які мають мистецьку цінність. Таким чином, з ключових позицій прибирають повість “Fata morgana” та інші твори, які були зручними для канонізації соціалістичним реалізмом. Ціннісним барометром творчості письменника обирають новелу “Intermezzo”, відзначають психологічні студії Коцюбинського у новелах “Лялечка”, “На камені”, “Цвіт яблуні”.

Проте до перегляду канону справа йшла повільно, адже радянський образ класика впродовж довгого часу зазнавав незначних, косметичних змін. Про перегляд стереотипів можна говорити лише із праць Ю. Кузнецова та В. Агеєвої. Дослідники знову наголошували на імпресіоністичній поетиці майстра, виділяли її позареалістичні прийоми.

У період незалежності з'являються нові, незаангажовані спроби інтерпретувати творчість Михайла Коцюбинського. Завдяки звільненню від тиску ідеологічної системи науковці вперше відкрито починають заявляти про особливу стильову манеру письменника, наближення його творчості до зразків європейської модерної літератури ХХ ст. На зламі 1990-2000 рр. виходять у світ праці Наталки Білоцерківець, Віри Агеєвої, Соломії Павличко, Ярослава Поліщука. Вони заклали теоретичне підґрунтя для переосмислення творчості митця

Як правило, дослідники беруть до уваги пізніші твори письменника, які мають найвищу мистецьку якість. Твори раннього періоду, зазвичай, враховують лише як елемент оприявлення еволюції творчого таланту Михайла Коцюбинського, на відміну від радян-

ської критики, коли вони вважались чи не головним доробком письменника, адже дозволяли припасувати його творчість під канон соцреалізму у ідейному аспекті і заперечити модерністичні пошуки автора. Важливим у цьому руслі є акцентування на глибокому психологізмі його творів.

У 1990-х роках науковці відстежують творчість Михайла Коцюбинського як еволюцію письменника від реалістичної манери письма до яскравого імпресіоністичного стилю. Пошуки Михайла Коцюбинського Ярослав Поліщук розглядає як довгий і непростий шлях оформлення власної манери письма. Автор подає такі етапи становлення його таланту:

- перші літературні спроби (1884-1895);
- освоєння натуралістичної манери (1895-1902);
- час модерної прози (1901-1905);
- від імпресіонізму до символізму (1906-1910);
- твори останніх літ життя (1911-1913).

Професор Ярослав Поліщук окреслює творчість Михайла Коцюбинського як митця слова формулою “натуралізм – імпресіонізм – символізм”, що дає адекватне уявлення про сферу його індивідуальних пошуків: від наслідування школи старшого покоління (І.Нечуя-Левицького, Панаса Мирного) до засвоєння нових художніх течій європейської прози XIX ст. і вироблених ними технік письма, що впроваджувалися уже на межі сторіч і збагачували епоху модернізму.

Науковці продовжують дискусію про наслідування Коцюбинським у початковий період творчості письменників-народників (С. Павличко, Я. Поліщук). Дослідники трактують це не як недолік митця. У листі до М. Вороного Михайло Коцюбинський говорить про неминучість освоєння народної теми, адже довгі роки село, психологія селян, етнографізм були основою українського письменства. Усна народнопоетична творчість сприяла формуванню у митця особливо тонкого відчуття природи. За словами Ф. Приходька, “Коцюбинський успадкував кращі надбання української та російської реалістичної літератури, був учнем і продовжувачем Тараса Шевченка, Марка Вовчка, а також російських революційних демократів” [6, с. 65]. Відповідно не можна одразу ж відкинути цю ідею. І оскільки європейська література ставила перед тогочасною українською певні вимоги та критикувала обмеження, Коцюбинський пропонує дбати про інтелегентного читача і розвинути у літературі також філософські, соціальні, психологічні, історичні теми.

Соломія Павличко підтримує висловлену письменником думку, тому, розглядаючи у своїй праці еволюцію модернізму на українському ґрунті, заявляє, що обраний Коцюбинським та Кобилянською шлях поступу української літератури був правильним. Звідси різка критика покоління молодих митців на чолі з Миколою Вороним: “Воно не на тому терені вело війну з українофілами, на якому її треба було вести. Як це треба робити, показала Кобилянська в “Землі”, Коцюбинський у “Тінях забутих предків”, Леся Українка в “Лісовій пісні”, Стефаник у новелах. Отже, нове покоління мало використати спочатку скарби, закладені в народному житті, а не будувати одразу нову літературу” [5, с. 439].

На сьогодні вектори пошуків вихідної точки еволюції стилю митця спрямовані на Захід та Північ. У дослідженнях знаходимо порівняння із скандинавськими (Кнут Гамсун, Генрік Ібсен), французькими (Еміль Золя, Гі де Мопассан), австрійськими (Артур Шніцлер) письменниками, якими у молоді роки захоплювався Михайло Коцюбинський. Віднайдення подібного зв'язку – чи не найголовніший доказ європейськості української літератури.

Пострадянська критика опирається у своїх підходах на аналіз літературного твору як об'єкта сприйняття читачем. Відповідно значну увагу приділено побудові рецептивних моделей творчості Михайла Коцюбинського. Адже найчастіше головними об'єктами досліджень, безумовно, є літературний текст та особа автора. Відповідно літературний процес сприймається як історія текстів та особистостей. Тому така його інтерпретація втрачає категорію читача – безпосереднього адресата літературної діяльності. Таким чином, важливим є сприйняття літератури з рецептивних позицій.

Висновки. Отже, творчість Михайла Коцюбинського викликала чимало дискусій та спонукала до розбудови множинних інтерпретаційних моделей. Тому дискусійна настанова рецепції творчості письменника зумовлена такими чинниками: формуванням канону української літератури і різними підходами до його наповнення; динамікою естетичних критеріїв і підходів до творчості митця; примусовою інтеграцією української літератури в силове поле пропагандистського дискурсу за часів радянського тоталітаризму; множинними кодами самої творчості Михайла Коцюбинського, котрі дають можливість для розмаїтої інтерпретації доробку письменника.

ЛІТЕРАТУРА

1. Агеєва В. П. Українська імпресіоністична проза / В. П. Агеєва. – К. : Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка НАНУ, 1994. – 159 с.
2. Калениченко Н. Л. Михайло Коцюбинський: нарис життя і творчості / Н. Л. Калениченко. – К. : Дніпро, 1984. – 328 с.
3. Колесник П. Й. Коцюбинський – художник слова / П. Й. Колесник. – К. : Наукова думка, 1964. – 368 с.
4. Костенко М. О. Художня майстерність Михайла Коцюбинського / М. О. Костенко. – К. : Радянська школа, 1969. – 270 с.
5. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі / С. Павличко. – К. : Либідь, 1999. – 670 с.
6. Поліщук Я. І ката, і героя він любив... Михайло Коцюбинський: літературний портрет / Я. О. Поліщук. – К. : Академія, 2010. – 300 с.
7. Поліщук Я. Міфологічний горизонт українського модернізму: монографія / Я. О. Поліщук. – Вид. 2-ге, доп. і переробл. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2002. – 392 с.
8. Поліщук Я. Соцреалістична технологія возведення в класики / Я. Поліщук // Семіосфера радянської культури: знаки і значення. – Київ-Ніжин : Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, 2011. – 288 с.
9. Черненко О. Михайло Коцюбинський – імпресіоніст: Образ людини в творчості письменника / Черненко О. // Сучасність. – 1973. – Ч. 6. – С. 30-51.

REFERENCES

1. Aheeva, V.P. Ukrainian impressionistic prose / V. P. Ageeva. – Kyiv : Institute of Literature of Shevchenko, 1994. – 159 p. [in Ukrainian].
2. Kalenychenko, N.L. Mykhailo Kotsyubynsky: an essay of the life and work / N.L. Kalenychenko. – K. : Dnipro, 1984. – 328 p. [in Ukrainian].
3. Kolesnyk, P. Y. Kotsyubynsky – the artist of the word / P. Y. Kolesnyk. – Kyiv : Naukova dumka, 1964. – 368 p. [in Ukrainian].
4. Kostenko, M. O. Kotsiubynskyi's artistic mastery / M. O. Kostenko. – Kyiv : Radyans'ka shkola, 1969. – 270 p. [in Ukrainian].
5. Pavlychko, S. The discourse of modernism in Ukrainian literature / S. Pavlychko. – Kyiv : Lybid', 1999. – 670 p. [in Ukrainian].
6. Polishchuk, Ya. O. He loved the executioner and the hero... / Ya. O. Polishchuk. – Kyiv : Akademiya, 2010. – 300 p. [in Ukrainian].
7. Polishchuk, Ya. O. The mythological horizon of Ukrainian's modernism / Ya. O. Polishchuk. – Ivano-Frankivs'k: Lileya-NV, 2002. – 392 p. [in Ukrainian].
8. Polishchuk, Ya. O. A socialist realism technology of elevation to classics // Semiosfery of the Soviet culture: signs and meanings. – Kyiv-Nizhyn : Institute of Literature of Shevchenko, 2011. – 288 p. [in Ukrainian].
9. Chernenko, O. Mykhaylo Kotsyubynskyi is an impressionist // Modernity, 1974. #VI. P. 30-51. [in Ukrainian].

The reception of Mykhailo Kotsiubynskyi's creative work: basic strategies and steps**P. V. Rehrut**

Abstract. In this paper we analyzed the changes in the perception of Kotsiubynskyi's creative works in chronological aspect. Time is one of the key factors that influence the reception of the writer's texts. The changing of the social priorities, tastes, ideological framework and limits – all this has made their adjustments to the current understanding of the Kotsiubynskyi's role in the Ukrainian literature.

Keywords: *impressionism, modernism, interpretation, receptive aesthetics, socialist realism, literary canon, the sixties.*

Рецепция творчества Михаила Коцюбинского: основные стратегии и этапы**П. В. Регрут**

Аннотация. В работе в хронологическом аспекте проанализированы изменения в восприятии творчества Михаила Коцюбинского. Время, безусловно, – один из ключевых факторов, который повлиял на рецепцию текста писателя. Изменение общественных приоритетов, вкусов, идеологические рамки и ограничения – все это внесло свои коррективы в современное понимание роли Михаила Коцюбинского в украинской литературе.

Ключевые слова: *импрессионизм, модернизм, интерпретация, рецептивная эстетика, социалистический реализм, литературный канон, шестидесятники.*